

ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑΙ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΣΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΙΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚΕΦΑΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΣ

1.—**Ο Χριστιανισμὸς πρῶτος ἔδημιούργησε τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀναγνωγὴν τῆς Ἰστορίας εἰς ἀντικείμενον θεωρίας.** Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὅφείλομεν—ὅχι βεβαίως τὴν Ἰστορικὴν μας συνείδησιν, ἀλλά:—τὴν ἵδεαν τῆς Ἰστορίας, τὴν περὶ Ἰστορίας συνείδησίν μας. Αὐτὸς τὴν κατέστησε δυνατήν, χωρὶς βεβαίως νὰ τὴν συλλάβῃ καὶ νὰ τὴν διαμορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἀπλητήθη πολλῶν, μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἰώνων πνευματικὴ καλλιέργεια. **Ο Χριστιανισμὸς ἔθεσε τὰς βάσεις, ἀπὸ τῶν δποίων ὁρμήθη καὶ ἡρύσθη ἢ περὶ ᾧς δ λόγος καλλιέργεια τὰ μέτρα καὶ τὰ κριτήρια της.**

Τὸ δτι δ Χριστιανισμὸς κατέστησε δυνατὴν τὴν ἵδεαν τῆς Ἰστορίας, τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται σήμερον ἀπὸ πολλούς, χωρὶς νὰ μνημονεύεται συνήθως ἐκεῖνος, δ ὁποῖος πρῶτος ἐτόνισε καὶ ἐξετίμησεν εἰς ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος τὴν σημασίαν αὐτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. **Οτι γίνεται κτῆμα κοινόν, παύει νὰ ἔχῃ ὄνομα.** **Ο Ἰστορικὸς ὅμως τῶν ἵδεῶν πρέπει νὰ ἀναμιμνήσκεται τῶν ὄνομάτων, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τυχαῖα, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ γεγονός, δτι συνεδέθησαν πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὁρισμένης ἀληθείας, καθιστᾶ τὴν ἀλήθειαν οὖσιωδεστέραν.** Διότι, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀνάγκην δ Schelling ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἵδεαν τῆς Ἰστορίας, ἢ ἀλήθεια, τὴν δποίαν θὰ περιελάμβανεν ἢ παρατήρησις, δτι δ Χριστιανισμὸς κατέστησε τὴν ἵδεαν ταύτην δυνατήν, δὲν θὰ εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν δποίαν ἔχει.

Θίξας δ Schelling εἰς τὰς ἐν ἔτει 1802 ἐν Ἱένη γενομένας περιφήμους παραδόσεις του περὶ «τῆς μεθόδου τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς» τὸ φαινόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πραγματευθεὶς συγκεκριμένως εἰς δλόκληρον τὴν ὁγδόην παράδοσιν «περὶ τῆς Ἰστορικῆς κα-

τασκεῆς» τούτου, ἀνέπτυξε καὶ ἐθεμελίωσε κατὰ τρόπον κλασικὸν τὴν ἄποψιν, ἐξ ἣς ὁρμήθημεν εἰς τὴν παράγραφον ταύτην.¹⁾ Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ δι' αὐτοῦ «παρετηρήθη», λέγει ὁ Schelling, «τὸ σύμπαν ἐν γένει ὡς ἴστοριας ὡς κράτος ἥθικόν». «Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων ἦτο κλειστὸς κόσμος συμβόλων καὶ ἵδεῶν... Τὸ ἄπειρον καθίστατο θεατὸν μόνον διὰ τοῦ πεπερασμένου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπετάσσετο εἰς τὸ πεπερασμένον. Οἱ θεοὶ ἦσαν ὅντα ἀνωτέρας φύσεως, σταθεραὶ καὶ ἀμετάβλητοι μορφαί. Τελείως διαφορετικὸν εἶναι τὸ καθεστὼς τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἢ δποίᾳ ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς αὐτὸν τοῦτο τὸ ἄπειρον καὶ εἰς τὴν δποίαν τὸ πεπερασμένον νοεῖται ὅχι ὡς σύμβολον τοῦ ἄπειρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ταῦτοχρόνως χάριν ἔστιον, ἀλλ' ὡς ἀπλῆ ἀλληγορία τοῦ ἄπειρου καὶ εἰς κατάστασιν πλήρους ὑποταγῆς ὑπ' αὐτό. Τὸ δλον, ἐντὸς τοῦ δποίου καθίστανται αἱ ἴδεαι τοιαύτης τινος θρησκείας ἀντικειμενικαί, εἶναι αὐτὸν τοῦτο ἀναγκαίως κάτι τὸ ἄπειρον, δὲν εἶναι κόσμος καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πλευρὰς ἔτοιμος καὶ περιωρισμένος: αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι σταθεραὶ, ἀλλ' ἐμφανίζονται, δὲν εἶναι αἰώνια φυσικὰ ὅντα, ἀλλ' εἶναι ἰστορικαὶ μορφαί, διὰ τῶν δποίων ἀποκαλύπτεται ἀπλῶς τὸ θεῖον παροδικῶς καὶ τῶν δποίων ἢ βεβιασμένη ἐμφάνισις εἶναι δυνατὸν νὰ συγκρατηθῇ μόνον διὰ τῆς πίστεως καὶ δὲν μεταβάλλεται ποτὲ εἰς ἀπόλυτον παρόν. Ἐκεῖ, ὅπου δύναται αὐτὸν τοῦτο τὸ ἄπειρον νὰ γίνῃ πεπερασμένον, εἶναι δυνατὸν τοῦτο νὰ γίνῃ καὶ πολλαπλοῦν· ἐκεῖ εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμός· ἐκεῖ ἀντιθέτως, ὅπου τὸ ἄπειρον σημαίνεται ἀπλῶς διὰ τοῦ πεπερασμένου, μένει κατ' ἀνάγκην «Ἐν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμὸς ὡς ταῦτοχρονος ὑπαρξίες θείων μορφῶν». Δι' αὐτὸν ἀριθμῶς, κατὰ τὸν Schelling, δὲν εἶναι δυνατὸν θρησκεία, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι, συμφώνως πρὸς τὸ ἐσώτατον πνεῦμα του καὶ εἰς τὴν ὑψίστην ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἰστορικός. Πᾶν εἰδικὸν σημεῖον τοῦ χρόνου εἶναι ἀποκάλυψις εἰδικῆς τινος πλευρᾶς τοῦ Θεοῦ, ἐν ἐκάστῃ δὲ τῶν τοιούτων πλευρῶν του εἶναι οὗτος ἀπόλυτος». Τοιουτορόπως μάλιστα

1) Bl. F. W. J. Schelling, *Verlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, Stuttgart und Tübingen 1813, σ. 169 κ. ἑ.

λντεστράφη, κατὰ τὸν Schelling, καὶ ἡ ὅλη σχέσις τῆς φύσεως πρὸς τὴν ἴστορίαν. Ἐνῷ ὑπὸ τὸ εἰδωλολατρικὸν καθεστώς ἦτο ἡ φύσις τὸ φανερόν, τὸ ἀποκεκαλυμμένον, τὸ ἀνοικτὸν (διότι καὶ οἱ θεοὶ δὲν ἔκειντο ἔξω καὶ ὑπεράνω τῆς φύσεως, δὲν ἦσαν ὑπερφυσικοί), ὑπὸ τὸ καθεστώς τοῦ Χριστιανισμοῦ κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀκαλύπτου καὶ φανεροῦ ἡ ἴστορία, μετεποτίσθη δὲ ἡ φύσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ μυστηρίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἡ ἀμυνδροτέρα προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς φύσεως εἰς ἀντικείμενον γνῶσεως, ἡ ἀμυνδροτέρα προσπάθεια διαλύσεως τοῦ μυστηρίου, ποὺς τὸ δποῖον συνεδυάσθη αὔτη, ἐθεωρεῖτο θίγουσα καὶ προσβάλλουσα αὐτὰς τὰς δογματικὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Οσὰ διδάσκει ὁ Schelling περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἴστορικῆς τούτου κατασκευῆς ἐκδηλώνουν ἐν πολλοῖς τὴν στάσιν, τὴν ὃποίαν λαμβάνει ὁ ἕδιος θεωρητικῶς ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἴστορίας. Αὕτης ὅμως νὰ καθορίσωμεν ἀκόμη περισσότερον τὴν στάσιν του ταύτην. Τῆς ἐμφρανίσεως τοῦ Schelling εἶχον προηγηθῆ ἐλάχισται μόνον μεγάλαι προσπάθειαι θεωρητικῆς συλλήψεως τοῦ προβλήματος τῆς ἴστορίας. Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιοτέρα ὅλων ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοῦ Αὐγούστινου, τοῦ πρώτου μεγάλου Εὑρωπαίου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἡ ὃποίᾳ κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀντινομιῶν τοῦ Μεσαίωνος. Ὁ Αὐγούστινος εἶναι ὁ πρῶτος ἀνθρωπος, ὁ ὃποῖος «ἐξομολογεῖται», περιγράφει τοὺς ἐσωτερικούς του ἀγῶνας, ὅμιλεῖ περὶ διαστάσεως καὶ διασπάσεως τῆς ψυχῆς του, τῆς θελήσεώς του, εἰς δύο, προσπαθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἐσωτερικάς του ἀντινομίας καὶ ἐξιστορεῖ τὴν προσπάθειαν αὐτήν, ἀνάγει τὴν «θέλησιν», παραλλήλως πρὸς τὸν ὑπεράνω χρόνου κείμενον «λόγον» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸν ὃποῖον ἐπίσης παραλαμβάνει, εἰς ὃν τότητα ἴστορικήν. Ἡ θέλησις ἐμφανίζεται πλέον ἔχουσα τὰς φάσεις της, τὰς ἴστορικάς της ἐναλλαγάς, τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀνιινομίας της, ἀναπτύσσεται ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐνῷ οἱ ἀρχαῖοι «Ἑλληνες δὲν ἔγνωρισαν τὴν θέλησιν παρὰ μόνον συγκρουομένην πρὸς τὴν Μοῖραν καὶ τραγικῶς ἀφανιζομένην—αὐτὸς εἶναι τὸ μόνον οὖσιῶδες ἴστορικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα, —ἐνῷ οἱ «Ἑλληνες, παραπλεύρως εἰς τὴν συγκρουομένην καὶ ἀφανιζο-

μένην θέλησιν, δὲν εἶδον, δὲν συνέλαβον τὴν δρῶσαν καὶ εἰς τὴν δρᾶσιν της, μέσω θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν φάσεων, διασωζόμενην θέλησιν, ὁ Αὐγουστῖνος, χωρὶς νὰ ἔγκαταλείψῃ καὶ τὴν μεγαλειώδη θετικὴν πλευρὰν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ, τοῦ πλατωνικοῦ συγκεκριμένως, πνεύματος, τὴν ίδεαν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἔξω τοῦ χρόνου, διὰ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον κινουμένης ψυχῆς, συνέλαβεν ὅμως καὶ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἴστορικὴν κίνησιν καὶ λειτουργίαν ταύτης, συνέλαβε δηλαδὴ τὴν «θέλησιν» ως ἴστορικὴν ὄντότητα. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι «ὁ πρῶτος ἴστορικός τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου» καὶ ὁ πρῶτος φιλοσοφικός παρατηρητής τῆς ἴστορίας ἐν γένει, «ὁ ἰδρυτής τῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας»¹), ὁ πρῶτος δηλαδὴ, ὁ ὅποιος συνέλαβε θεωρητικῶς τὴν ίδεαν τῆς ἴστορίας, τὴν ὅποιαν κατέστησε δυνατὴν μέσω τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ (ἄλλ' ἐν πολλοῖς καὶ καθ' ὑπέρβασιν αὐτοῦ) ὁ Χριστιανισμός. Ὁ Αὐγουστῖνος, ἀν καὶ θεωρητικὸς καὶ ἀπολογητικὸς κατ' ἀρχὴν τύπος, ἐδημιούργησε μάλιστα ἴστορίαν διότι ὠρισε, προδιέγραψε —μόνος αὐτός, δι' ἀπολύτως ἀτομικῆς ἐμπνεύσεως—τὴν ἀποστολὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδρυθείσης ἐκκλησίας ἀπέναντι τοῦ χάους, τὸ ὅποιον ἐκράτει εἰς τὴν ἐποχὴν του²), ἐδημιούργησε λοιπὸν ἴστορίαν καὶ συνεδύασε κατὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἴστορίαν, μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν, εἰς τὸ βάθος τῆς ὅμως μηδὲ κατ' ἐλάχιστον ὑστεροῦσαν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος³), τὴν θεωρίαν πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ Αὐγουστῖνος μάλιστα—αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἐνταῦθα—εἶχε καὶ θεωρητικῶς (πρᾶγμα, τὸ ὅποιον δὲν ἔξαγεται π.χ. ως πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκ τῆς περιφήμου «έβδομης» ἐπιστολῆς τούτου) συνείδησιν τοῦ γεγονότος, διὰ τὸ «μοναδικόν», διὰ τοῦ ὅποιου ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ ἴστορία, προκαλεῖ ως μοναδικόν, ως δρᾶσις μάλιστα τοῦ μεμονωμένου προσώπου, αἰώνια καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀναφερόμενα ἴστορικὰ ἀποτελέσματα.

1) Βλ. σχετικῶς: Karl Joël, *Wandlungen der Weltanschauung (Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie)*, I Band, Tübingen 1928, σ. 150 κ. ἕ.

2) Βλ. σχετικῶς: Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, Leiden 1935, σ. 174 κ. ἕ.

3) Βλ. σχετικῶς: Kurt Hildebrandt, *Platon (Der Kampf des Geistes um die Macht)*, Berlin 1933, σ. 5 κ. ἕ. ως καὶ σ. 297 κ. ἕ.

Μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ παρὰ τὸ γεγονός τῆς μεγάλης ἐπιδράσεώς του συσκοτίζεται κατὰ τὸν μέσους αἰῶνας ἡ περὶ ἴστορίας συνείδησις. Καθίσταται ἀσαφής, ὅπως εἶναι ἀσαφές, ὃν καὶ πλουσιώτατον, τὸ δὲ δὲ πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ Μεσαίωνος. "Ο μεσαιωνικὸς ἀνθρωπος—μεταχειριζόμενοι τὰς λέξεις αὐτάς, ὑποδηλοῦμεν τὴν ἐνότητά του μόνον ὡς πρὸς τὰ ἀρνητικὰ τῆς ὑπάρχεως του χαρακτηριστικά, διότι ὡς πρὸς τὰ θετικὰ ἡ ἐνότης εἶναι ἀνύπαρκτος¹⁾—εὑρέθη πρὸ τοιούτων βιοτικῶν ἀντινομιῶν, ὥστε, παρὰ τὴν τιτανικὴν προσπάθειαν, ἡ ὁποία κατεβλήθη πρὸς ὑπερνίκησίν των, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ, ὅρμώνενος ἀπὸ ἀσφαλοῦς πνευματικοῦ λιμένος, τὴν περὶ ἴστορίας συνείδησίν του. "Ο, τι ὑπάρχει καὶ ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωνος ὡς πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς συνειδήσεώς του, ὑπάρχει μόνον διὰ τοῦ Αὐγουστῖνου, ἐφ' ὃσον καὶ καθ' ὃσον διετηρήθη καὶ αὐτὸς πνευματικῶς σῷος εἰς χειρας τῶν συγκροιομένων πρὸς ἀλλήλας, τὰ ὠραιότερα τῶν σωμάτων καὶ πνευμάτων πολλάκις συνθίλιβουσῶν, τιτανικῶν δυνάμεων τοῦ Μεσαίωνος.

"Η περὶ ἴστορίας συνείδησις ἔμφανίζεται συγκεκριμένως ἀνασυγκροτουμένη, διὸ ἀμέσου, συνειδητῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Αὐγουστῖνον, εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν δρόπον ἡτένισε τὸν κόσμον δὲ ἴστορικὸς Otto von Freising, δὸς δρόπον, ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἴπποτισμοῦ καὶ τοῦ γοτθικοῦ ὄχυρου, εἰς τὸν IB' αἰῶνα, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς θεωρητικῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον, ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δλού πνεύματος τῆς ἐποχῆς του. Τὸ πνεῦμα τοῦ IB' αἰῶνος ἦτο φυσικὸν νὰ εύνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεως, διότι εἶχεν ἀναγάγει—πρᾶγμα, τὸ δρόπον κατὰ πρώτην φορὰν ἐσημειώθη εἰς τὴν ἴστορίαν—τὰ παθήματα τῶν προσώπων, τῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων, ὡς παθήματα ψυχῆς δοκιμαζόμενης ἐν τῷ χρόνῳ, εἰς ἀντικείμενον δλῶν σχεδὸν τῶν προσατολισμῶν του. "Ο, τι ἔζησε κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα δὸς Αὐγουστῖνος ὡς ἀνθρωπος, μόνος τότε, προδικάζων μὲ τὴν ζωήν του τὸ δλον περιεχόμενον τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, προβάλλει κατὰ τὸν IB' αἰῶνα καὶ σημειοῦται ὡς βίωσις δλοκλήρου ἐποχῆς. Τοιουτορόπτως μάλιστα συ-

1) Βλ. σχετικῶς: Johannes Bühl, Die Kultur des Mittelalters, Kröners Taschenausgabe, Leipzig 1931, σ. 31 κ. ἕ., ὡς καὶ σ. 77 κ. ἕ.

νέβη κάτι τὸ κοσμοῖστορικῶς παράδοξον: ὁ ΙΒ' αἰών μὲ τοὺς κοσμικοὺς πλέον προσανατολισμούς του, οἱ δποῖοι ἐκλόγισαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἔξηνάγκασαν ἀργότερον τοὺς μεγάλους Πάπας Γρηγόριον τὸν Ζ' καὶ Ἰννοκέντιον τὸν Γ' νὰ σαλπίσουν θρησκευτικὸν συναγερμόν, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην οὖσιαστικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, τὸν δποῖον εἶχεν ἔγκαινιάσει ὁ θεμελιωτὴς ἀκριβῶς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὁ Αὐγούστινος, ὅπως εἴπομεν ἴδη¹⁾ εἶναι ὁ πρῶτος ἰστορικὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, ὁ πρῶτος, ὁ δποῖος περιέγραψε τὴν πάλην καὶ τὰς διασπαστικὰς τάσεις τῆς ψυχῆς, ὁ πρῶτος, ὁ δποῖος εἶδε τὴν θέλησιν κινουμένην καὶ δοκιμαζομένην ἐν τῷ χρόνῳ.²⁾ Ο ΙΒ' αἰώνιν ἐβασίσθη ἀκριβῶς εἰς τὸ δλον πνεῦμα του ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων. Ἐν τῷ πλαισίῳ αὐτοῦ ἀρχίζει ἡ ἀποθέωσις τῆς «γυναικὸς» ὡς Μαρίας καὶ τῆς Μαρίας ὡς «γυναικὸς»³⁾—ἀποθέωσις, ἡ δποία προσλαμβάνει ἀργότερον, κατὰ τὸν ΙΔ' συγκεκριμένως αἰῶνα, τὰς ὑψηλοτέρας, ἄλλα καὶ μᾶλλον ἔγκοσμίους⁴⁾ μορφάς της, ἡ «γυναικα», ὡς τὸ κατ' ἔξοχὴν σύμβολον τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἔγκοσμιον εἰδικῶς, ἰστορικήν, οὖσίαν της, ἀνάγεται ὑπὸ τοῦ ἱπποτισμοῦ καὶ τῆς γοτθικῆς τέχνης εἰς κέντρον τῆς λατρείας.⁵⁾ Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀναπτύσσεται κατὰ πρώτην φορὰν ὁ λυρισμὸς ὃς τέχνη ὁρμωμένη ἀπὸ τὴν ἰστορικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς, ἀνάγεται ὁ ἀνθρωπος ὡς φορεὺς καὶ θῦμα τῆς ψυχικῆς του ζωῆς εἰς πρόσωπον ἰστορικόν, ψάλλονται οἱ πόνοι καὶ τὰ πάθη του, αἱ προσπάθειαι καὶ τὰ κατορθώματά του, συλλαμβάνονται αἱ ἐσωτερικαί του ἀντινομίαι καὶ προετοιμάζεται ἐν μιᾷ λέξει ὁ Φάοςτ, ὅπως τὸν συνέλαβε κατ' ἀντανάκλασιν τῆς ἵδιας αὐτοῦ ψυχῆς ὁ ἀνθρωπος τοῦ ΙΣ' αἰῶνος. Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος προσέλαβε τὰς πρώτας ἐκφραστικὰς μορφάς του ὁ μεταχριστιανικὸς εὑρωπαϊκὸς κόσμος μὲ τὴν συνείδησιν τῆς ἰστορικότητός του. Δὲν ἔχοειάσθη πλέον νὰ παρέλθῃ χρόνος πολὺς διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ συνείδησις αὐτὴ ἀκόμη καθα-

1) Bl. Karl Jöel, ἔνθ' ἀν., σ. 180.

2) Χαρακτηριστικαὶ εἰναι αἱ κρίσεις, αἱ δποῖαι διετυποῦντο σχετικῶς: Bl. J. Bühl er, ἔνθ' ἀν., σ. 284.

3) Bl. Richard Hamann, Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart, Berlin 1935, σ. 182 κ. ἕ.

ρώτερον—καὶ πάλιν ὅμως ἐν συνειδητῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Αὐγούστινον—εἰς τὴν μεγάλην μορφὴν τοῦ *Dante*, ὡς καὶ εἰς τὴν πλουσίαν ὕπαρξιν τοῦ *Petrarca* καὶ τοῦ *Boccaccio*. Ἡ ἴστορία τῶν θεωρητικῶν περὶ τὴν ἴστορίαν προσανατολισμῶν τῆς συνειδήσεώς μας πρέπει νὰ σταματήσῃ εἰς αὐτοὺς πολὺ περισσότερον παρὰ εἰς τοὺς ἴστοριογράφους καὶ συστηματικοὺς μελετητὰς τῆς ἴστορίας, τοὺς δποίους ἀνέδειξαν οἵ αἰῶνες τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ οῦμανισμοῦ. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνεπτύχθη ἡ περὶ ἴστορίας συνείδησις, δὲν μᾶς βοηθοῦν οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ τόσον, ὅσον ὁ *Dante* καὶ ὁ *Petrarca*. Ἀμφότεροι, ὅπως ἔπραξε πρῶτος ὁ Αὐγούστινος, ἀνάγουν τὴν ψυχὴν εἰς ἀντικείμενον ἴστορικῆς παρατηρήσεως¹⁾). Ὁ *Dante* περιγράφει εἰς τὴν «*vita nuova*» τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ψυχὴν, εἰς δὲ τὴν «*θείαν καμαδίαν*» συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον μεγαλειώδη ἡ μοῖρα ἐκάστου ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέλησίν του, συνδυάζεται ἡ θέλησις πρὸς τὴν ἴστορικότητα τῶν φάσεών της καὶ τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὕπαρξιν ἴστορικότητος ἀτομικότητά της. Ὁ *Petrarca* μᾶς διηλεῖ περὶ τοῦ «μυστικοῦ» του, περὶ τοῦ μυστικοῦ ἀγῶνος, τὸν δποῖον διεξάγουν αἱ φρονιμεῖς του, περὶ «τῆς ζωῆς του μέσα στὴν μοναξιά». Ἀλλὰ καὶ ὁ *Boccaccio* τέλος, εἰς ὥρισμένα σονέττα καὶ ἄλλα ἔργα του, συλλαμβάνων ποιητικῶς ἡ περιγράφων ὥρισμένας στάσεις καὶ φάσεις τῆς ψυχῆς, τὴν «φθινοπωρινὴν μελαγχολίαν» ἡ τὴν ἔξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ψυχήν, συμπληρώνει τὸ ἔργον ἐκείνων. Ἐδῶ συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον ἐντονώτατον ἡ ἴστορικότης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ τίθενται αἱ πρῶται, μετὰ τὸν Αὐγούστινον, θεμελιώδεις βάσεις τοῦ νεωτέρου εὑρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ πρέπει νὰ πιστοποιηθῇ ὡς σημειωθεῖσα, μετὰ τὰς ἀσαφεῖς ἀκόμη συλλήψεις τῶν αἰώνων τῆς γοτθικῆς ζωῆς, «ἡ πρώτη πλήρης ἐκδήλωσις τοῦ νεωτέρου εὑρωπαϊκοῦ συγαισθηματικοῦ κόσμου»²⁾). Δι' αὐτὸν δὲν ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν *Dante* μόνον ἡ φράσις τοῦ *Carlyle*, καθ' ἣν «ἔξι σιωπηλοὶ αἰῶνες» εὗρον εἰς αὐτὸν τὴν «φωνὴν των», ἀλλ' ἰσχύει καὶ ἡ ὄρθοτάτη παρατηρησις τοῦ *Alfred Weber*,

1) Kλ. Karl Joël, ἔνθ. ἀν., σ. 232 κ. ε.

2) Jacob Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, Kröner Taschenausgabe, Leipzig 1928, σ. 292. Bl. καὶ γενικώτερον σ. 284 κ. ε.

ὅτι δὲ *Dante* εἶναι, ἐκτὸς τούτου, καὶ δὲ «*κῆρυξ τοῦ Νέου*¹»). «Οπως περιγράφει εἰς τὴν *vita nuova* τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ὑπαρξίαν, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον βλέπει», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διατύπωσιν τοῦ *Karl Joël*²), «εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ψυχὴν νέαν δημιουργίαν». Ἡ φράσις τοῦ *Dante*: «καθείς ἡμέρᾳ ἔημερώνει μόνον μιὰ φορά», ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν μεγάλων δημιουργικῶν πράξεων τοῦ πνεύματος, αἱ δύοις ὠδήγησαν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς περὶ Ἰστορίας συνειδήσεώς μας. Ὁ *Dante* δὲν ὠρμήθη ἀπὸ τοῦ τυχαίου ψυχολογικοῦ ὑποκειμένου, ἀπὸ τοῦ τυχαίου «Ἐγώ», ὅπως εἶχον πράξει ἄλλοτε οἱ σοφισταί. Τὸ τυχαίον «Ἐγώ» δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἴδεαν τῆς Ἰστορικότητος. Ὁ *Dante*, ἀναγαγὼν τὴν ἀτομικότητα ἐκάστου εἰς τὸν Θεόν, συνέλαβε τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν ψυχὴν ἐκάστου ἀνθρώπου, συνέλαβε δὲ τοιουτορόπως καὶ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν Ἰστορίαν, ἐκεῖνο δηλαδή, ἀνευ τοῦ δποίου δὲν ὑπάρχει Ἰστορία. Μόνον ἄλλως τε μὲ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ εἰς τὴν ὑπαρξίαν ἐκάστου ἀνθρώπου, ἀνακάλυψιν, ἢ δποία, γενομένη συνειδήτως ὑπὸ τοῦ Αὐγούστινου, κατέστη δυνατή διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, νοεῖται καὶ τὸ δλον πρόβλημα τῆς ἀγάπης, πρόβλημα ἀγνωστον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, διότι συνδέεται στενώτατα πρὸς τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν συνυφασμένην μετ' αὐτῆς Ἰστορικότητα τῆς ψυχῆς. Ὁ *Dante* θεμελιώνει τὸ δλον πνευματικὸν οἰκοδόμημά του ἐπὶ τῆς ἴδεας τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη ἔρχεται νὰ ἀρῃ τὴν ἀπόστασιν, τὴν δποίαν προκαλεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὸ ἀπολύτως καὶ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς των. Ἡ ἀγάπη, ἀν καὶ αἴρῃ τὴν ἀπόστασιν αὐτήν, ἐκπορεύεται ἐν τούτοις ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν καὶ τὸ προϋποθέτει, διότι ἡ ἀγάπη δὲν ὑπερνικᾷ τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀπόστασιν ἀτομικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' αἴρει ἀπλῶς τὴν ἰσχύν των μέσω τῆς θυσίας, εἰς τὴν δποίαν ὑποβάλλονται ταῦτα (ώς ἐπὶ τὸ πολὺ βεβαίως ἀσυνειδήτως) διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συνεννόησις, ἢ ἐπαφή, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ Ἰστορικὴ συνοχή.

«Ολαι αὗται αἱ ἔννοιαι, αἱ ἔννοιαι τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ, τῆς θυσίας, τῆς ἀγάπης, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀναγκαῖα τῆς ἴδεας τῆς Ἰστο-

1) Alfred Weber, ἔνθ. ἀγ., σ. 267.

2) Karl Joël, ἔνθ. ἀν., σ. 233.

ρικότητος. Διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων μεταφέρεται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἴστορίας, συνδυάζονται αἱ κινήσεις της πρὸς τὸν ἴστορικὸν χρόνον. Διὰ νὰ γίνουν δὲ αὐτὰ κτῆμα τῆς συνειδήσεώς μας ἔχονται σημηνία ἔλθη δὲ Χριστὸν μόνον, νὰ ἔλθουν δὲ Αὐγούστινος, δὲ γοτθικὸς ἀνθρώποις καὶ δὲ Dante. Μόνον μέσῳ αὐτῶν καὶ τῆς ἀπεριγράπτως λεπτῆς καλλιέργειας, τὴν δποίαν ὑπέστη δι², αὐτῶν ἡ συνείδησίς μας, κατωρθώμη ἐκεῖνο, τὸ δποῖον κυρίως διακρίνει τὸν νεώτερον ἀνθρώπον, ἀνήχθη δηλαδὴ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς συνείδησιν περὶ τοῦ ἕαυτοῦ του ὡς ὅντος ἴστορικοῦ, ὡς ὅντος, τοῦ δποίου ἡ ψυχὴ ὑπάρχει δὲ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον, οὔτε ἀπλῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ τυχαῖον καὶ αὐθαιρετον—(τὰς δύο αὐτὰς πλευρὰς τῆς ψυχῆς εἶχον συλλάβει πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες")—, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἴστορίαν. Διὰ τῆς ἴστορίας ἀποκαλύπτεται τὸ ἀπόλυτον· διὰ τοῦ ἴστορικοῦ χρόνου, ἐν τῷ πλαισίῳ μᾶλλον τούτου ἀποκαλύπτεται τὸ αἰώνιον, αἰρομένου τοιουτορόπως καὶ τοῦ τυχαίου, τοῦ αὐθαιρέτου χαρακτῆρος τῆς ἴστορίας. Τὸ νόημα, τὸ δποῖον προσλαμβάνει σάρκα καὶ γίνεται πρᾶξις ἴστορική, ἀναφέρεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸ αἰώνιον, εἰς τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὸν χρόνον, δὲ δποῖος παρέχει ἀκριβῶς εἰς τὰ νοήματά μας τὴν πιθανότητα νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς πρᾶξεις, νὰ ζήσουν, νὰ κινηθοῦν, νὰ ἀναπτυχθοῦν.

Μόνον ἀφοῦ ἔξεκαθαρίσθησαν δὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεώς μας κατέστη δυνατὸν νὰ συλληφθοῦν, νὰ περιγραφοῦν εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξίν των ἴστορικαὶ πρᾶξεις τῆς ψυχῆς μας ἐστερημέναι τοῦ ἐμφανοῦς καὶ συγγενοῦς πρὸς τὴν φύσιν χαρακτῆρος τῆς πραγματικότητος. "Οπως συνελήφθησαν καὶ περιεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστινου, τοῦ Dante καὶ τοῦ Petrarcha αἱ κινήσεις καὶ πρᾶξεις τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, συλλαμβάνονται καὶ περιγράφονται κατὰ τὸν IZ' αἰῶνα αἱ πρᾶξεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, αἱ δποῖαι, χωρὶς νὰ προσλαμβάνουν τὴν μορφὴν ἐμφανῶν γεγονότων, συνιστοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης, τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης. Τέλος κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα γράφει δὲ Bossuet τὸ περίφημον ἔργον του «Discours sur l'histoire universelle», τὸ δποῖον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, μετὰ τὸν Αὐγούστινον, προσπάθειαν φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας τῆς ἴστορίας. Ἡ φιλοσοφία ἔρχεται πλέον εἰς συστηματικὴν πρὸς τὴν ἴστορίαν ἐπαφήν.

Ἡ ἴστορία περιλαμβάνεται εἰς τὸν συστηματικὸν κύκλον τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν Bossuet καὶ πρὸ τοῦ Schelling ὅλιγα εἶναι (διότι ὅλιγα ὑπελείποντο), ὅλιγα μέν, ἀλλὰ τελειωτικὰ τὰ βήματα, τὰ δποῖα ἔσημείωσεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἴστορικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων πνευμάτων παρενεβλήθη ὁ ΙΗ' αἰών, ὅποιος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς καρτεσίας καὶ νευτικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως, ἥδη κησε τὴν ἴστορίαν, ἐμυσίασε τὰ νοήματα εἰς τὰ πράγματα, τὸ βάθος εἰς τὴν ἔκτασιν, τὴν ποιότητα εἰς τὸν ἀριθμούς, τὰ οὐσιαστικῶς νοούμενα ἀτομα (δηλαδὴ τὰ πρόσωπα) εἰς τὸν νόμον καὶ τὰ σχήματα. Καὶ ὅμως: ἐγένοντο καὶ κατὰ τὸν αἰώνα αὐτὸν μεγάλαι προσπάθειαι ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν ἴστορικὴν συγκρότησιν τῆς συνειδήσεως μας. Αἱ προσπάθειαι αὐταὶ—τοῦ Giambattista Vico, τοῦ Herder καὶ τέλος ἡ διὰ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ Goethe τιτανικῶς ἐκπροσωπηθεῖσα προσπάθεια—πληροῦν τὰ κενὰ τοῦ αἰώνος μὲ τὰ βαθύτερα τῶν περιεχομένων. Εἰς τὸν Vico, τοῦ ὄποιου τὸ ἔργον «Scientia nova» ἔξεδόθη ἐν ἔτει 1725, ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Descartes συνειδητῶς δεδηλωμένη. Ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ Vico—ἀδιάφορον, ἐὰν συνυφαίνεται καὶ πρὸς διαφόρους συγκεχυμένους προσανατολισμοὺς—συνίστατο εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ἀφηρημένων μαθηματικῶν συλλήψεων ὃς μέσων κατανοήσεως τῆς ἴστορίας. Ο Vico ἐπρογόρησε μάλιστα καὶ περισσότερον: περιπλανώμενος ἐκ πρώτης ὅψεως εἰς σφαιρας φωτιζομένας ἀπὸ τὸ ἀσταθὲς ἡμίφως τῆς Ιουδαιϊκῆς κοσμογονίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ποιητικῶς ἀποκρυπταλλωθεῖσης ἀντιστρόφου βαθμολογίας τῆς ἐξελίξεως, καταφεύγων καὶ εἰς σχήματα ἀκόμη, ὅπως τὸ σχῆμα τῶν «ricorsi», τῶν κυκλικῶν τῆς ἴστορικῆς ζωῆς ἐναλλαγῶν, κατώρθωσε, διὰ μέσου ὅλων αὐτῶν τῶν συγκεχυμένων προσανατολισμῶν, διὰ μέσου πλήθους ἐπιφρανειακῶν ἀντινομιῶν, νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς τὴν μηχανιστικῶς συγκροτηθεῖσαν, ὑπὸ τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνος τροφοδοτηθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ λόγου τὴν ἰδέαν τῆς σοφῆς καὶ ὅμως τὸν λόγον ὑπερπηδώσης ἴστορικῆς θελήσεως, ἔστω καὶ ὃς θελήσεως κειμένης πάντοτε—ὅπως ὑπεστήριξεν—ὑπεράνω τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀντικειμένης μάλιστα πολλάκις πρὸς αὐτήν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ὑπερενίκησε τὸν λόγον, ἐνῷ κατ' οὓσίαν—καὶ αὐτὸν εἶναι σημαντικὸν—ηὔρουνεν ἀπλῶς τὰ δρια τούτου πέραν τῶν μηχανικῶν κατασκευασμάτων, πρὸς τὰ δποῖα ἔταιύτισαν τὸν λόγον οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, ηὔρουνε τὸν λόγον κατὰ τρόπον, ὃ δποῖος ἐμφανίζεται ὡς προμήνυμα τῆς μεγάλης συστηματικῆς ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπεμβάσεως τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel. Τὸ δτι, ἀντιπαραστασόμενος εἰς τὸν ψευδῆ ἀτομικισμὸν τῆς λογοκρατίας, ἀτομικισμόν, ὃ δποῖος συλλαμβάνει τὸ ἀτομον, πέραν πάσης ποιοτικῆς καὶ οὖσιαστικῆς δινότητός του, ὡς ἀπλοῦν, ἀριθμητικῶς συλληπτόν, στοιχεῖον τοῦ γενικῶς ἀνθρωπίνου, ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ἔπειτε νὰ ἀπαρνηθῇ καὶ τὸ ἀτομον ἐν γένει, τὸ ἀτομον ὡς οὖσίαν, αὐτὸ—σφᾶλμα, εἰς τὸ δποῖον περιέπεσαν ἀργότερον τόσον ὃ ἀντιδραστικὸς ἴστορισμὸς τοῦ Josef de Maistre, ὃσον καὶ ὃ γερμανικὸς φωμαντισμὸς—δὲν μειώνει τὴν σημασίαν τῆς Vico εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεώς μας. "Ἄλλως τε τὸ πρὸς τὴν ἴστορικότητα ὅχι μόνον συμβιβαζόμενον, ἀλλ' ἀναγκαίως συνυφαινόμενον οὖσιαστικῶς ἀτομικὸν εἶχεν ἥδη εἰσέλθει ὅριστικῶς, παρὰ τὴν σύγχυσιν τῶν πνευμάτων, τὴν κρατήσασαν κατὰ τὸν IH' αἰῶνα, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ νεωτέρου εὑρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. "Ολαι ἔκειναι αἱ μεγάλαι συλλήψεις καὶ ἀνακαλύψεις, τὰς δποίας ἐσημείωσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Αὐγούστινου μέχρι τοῦ Dante καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων συντελεστῶν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς ψυχῆς μας (μεταξὺ τῶν δποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχει καὶ ὁ Σαΐξπηρ), δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ σημειωθοῦν εἰς μάτην. Ἐμέσως μετὰ τὸν Vico ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων ἔκεινων προσπαθειῶν οἱ πνευματικοὶ ἥγεται τῆς Γερμανίας, δηλαδὴ τῆς χώρας ἔκείνης, ἥ δποία, καθ' ᾧ ἔποχὴν οἱ ἄλλοι, θαμβωθέντες ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τοῦ σχηματικῶς ἀποκαλυφθέντος φυσικοῦ κόσμου, μετεβίβαζον τὴν μηχανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, ἐπὶ θυσίᾳ τῆς ψυχῆς των, εἰς τὴν ἴστορίαν, διετήρησεν, ὑπὸ τὴν λιτὴν καὶ μετριόφρονα στέγην μικροαστικῆς τινος ἀφελείας, τὴν ψυχικήν της ἀκεραιότητα—πρᾶγμα, τὸ δποῖον ὀφείλεται ἐν πολλοῖς εἰς τὸν Λούθηρον—καὶ ἀφῆκε νὰ ἀντηχήσουν εἰς τὸ ἐρημωθὲν διὰ τῶν πολέμων ἔδαφος τῆς αἱ γλυκύτεραι καὶ βαθύτεραι φωναί, εἰς τὰς δποίας ἐδόθη ποτὲ τὸ χά-

οισμα νὰ ὑμνήσουν τὴν ἴστορικότητα τῆς ψυχῆς μας, αἱ ἀπὸ τοῦ Bach καὶ ἐντεῦθεν ἀντηχήσασαι φωναὶ τῶν μεγάλων μουσικῶν. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἦτο ἔπομενον, μετὰ τὴν προετοιμασίαν αὐτήν, νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων συνειδητῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἴστορικῆς καὶ οὖσιαστικῆς ἀτομικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe ὑπῆρξαν κατ' ἀνάγκην Γερμανοί.

Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe δὲν ἀντιμετώπισαν τὸν ἀτομικισμὸν τῆς λογοκρατίας, θυσιάζοντες—ὅπως ὁ Vico—εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τὸ ἀτομον ὡς οὖσιαστικὴν ἴστορικὴν ὄντότητα, ἀλλ' ὥρμηθησαν, ὡς ἐὰν ἡ περιπέτεια τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς λογοκρατίας δὲν ὑπῆρξε κάν, ἀπὸ καθαρῶς θετικῆς βάσεως, ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς συνθετικῆς ἐνώσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἴστορικοῦ ὅλου, ἐνώσεως, ἡ ὅποια δὲν ἐμφανίζει τὸ ὅλον ὡς μηχανισμὸν καὶ τὴν προσωπικότητα ὡς μηχανικῶς ὑπαγόμενον εἰς τὸ ὅλον στοιχεῖον, ἀλλ' ἀνυψώνει τὸν μεμονωμένον ἀνθρωπὸν ὡς «προσωπικότητα» εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον πληρότητος, ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον ἴστορικότητος. Τώρα μόλις συνελήφθη—διὰ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος—ἡ προσωπικότης εἰς τὸ ὅλον ἴστορικόν της βάθος. Εἰς τοῦτο συνέβαλε βεβαίως καὶ ὁ Herder, ἡ τελευταία ὅμως πρᾶξις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Goethe, ὁ ὅποιος ἐξεπροσώπησεν ἀλλοι τε τὴν ἰδέαν τῆς προσωπικότητος, ὃσον κανεὶς ἀλλος Εὐρωπαῖος.

Τοῦ Herder ἡ συμβολὴ συνδέεται καὶ μὲ συστηματικὴν σύλληψιν τοῦ ὅλου ἴστορικοῦ φαινομένου. Ὁ Herder συνέγραψε καὶ συστηματικὸν ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἴστορίας. Πολλοὶ κατατάσσουν τὸν Herder παραπλεύρως εἰς τὸν Montesquieu, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἐτόνισαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γεωγραφικοῦ εἰς τὴν ἴστορίαν παράγοντος. Οἱ ἀνθρωπογράφοι θεωροῦν τὸν Herder ὡς ἰδρυτὴν τῆς ἐπιστήμης των. Αὐτὰ ὅμως ὅλα ἀφοροῦν τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπως ἀφορᾷ τὴν ἐπιφάνειαν μόνον τοῦ Vico ἡ θεωρία τῶν κυκλικῶν ἐναλλαγῶν, πρὸς τὴν ὅποιαν καὶ μόνην συνδέουν τὸ ὅνομά του οἱ περισσότεροι, ἐκεῖνοι κυρίως, οἱ ὅποιοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην, ἐπιχειροῦντες ἀναλόγους συλλήψεις, νὰ τὸν ἐπικαλεσθοῦν ὡς μάρτυρα διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν θεωριῶν των. "Οπως καὶ εἰς τὸν Vico, οὕτω

καὶ εἰς τὸν Herder κρατεῖ βεβαίως κάποια σύγχυσις. Οἱ προσανατολισμοί των δὲν εἶναι οὔτε γνωσιολογικῶς, οὔτε μεταφυσικῶς ἔνιαῖοι, συνεπεῖς καὶ πλήρεις. Εἰς τὸ βάθος ὅμως, ὑπὸ τὰς ἐξωτερικὰς θεωρητικὰς κατασκευάς των, ἀγακαλύπτεται—ὅταν θελήσῃ τις νὰ ἐμβαθύνῃ—ἡ ἔννοια καὶ ἀληθῆς οὐσία. Ἡ οὐσία εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Herder ἔγκειται—πρᾶγμα, τὸ δποῖον ὑπάρχει διατετυπωμένον ὑπὸ τοῦ ἴδιου καὶ εἰς τὰς γενικάς του παρατηρήσεις καὶ ἐξ ἀφορμῆς εἰδικῶν φαινομένων¹⁾—εἰς τὸ ὅτι ἀνήγαγε πᾶν τὸ ἴστορικὸν εἰς τὴν μοναδικότητά του. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ὅλην κατεύθυνσιν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, κατὰ τοῦ δποῖου ἐπανειλημμένως ἐπιτίθεται, ἀποκαλῶν τὸ «φῶς» τοῦ IH' αἰῶνος «ἐπιπολαιότητα», προσπαθεῖ δὲ Herder—εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔκδηλοῦται κυρίως ἡ καθαρὰ ἴστορικής τῆς συνειδήσεώς του—νὰ συλλάβῃ πᾶσαν ἴστορικὴν περίοδον ὡς κάτι, τὸ δποῖον «εἶναι ὅμοιον μόνον πρὸς τὸν ἔαυτόν του». Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀντι-ἴστορικὸν δογματισμὸν τῆς ἐποχῆς του, δογματισμόν, δὲ δποῖος ὁδήγησε καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Winckelmann εἰς τὸ νὰ σχηματοποιήσῃ, μὲ ἀπόλυτον κριτήριον τὸν κλασικισμόν, τὴν ἔξελιξιν τῆς τέχνης²⁾, ἀναζητεῖ δὲ Herder τὴν ἴδιοτυπίαν τῆς καλλιτεχνικῆς προθέσεως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προκλασικήν, π.χ. τὴν αἰγυπτιακὴν τέχνην, „γενόμενος τοιουτοτρόπως πρόδρομος τῆς καθ' αὐτὸν ἴστορικῆς πρὸς τὴν τέχνην κατευθύνσεως, ἡ δποία εὗρε τὴν ὁριστικήν της ἀποκρυστάλλωσιν, μετὰ τὴν συνδεομένην πρὸς τὴν μεγάλην πνοὴν τοῦ Ταινε καὶ τοῦ Guyau φυσιοκρατικὴν περιπέτειαν, εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Wilhelm Worriinger. Τέλος: δρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ᾧν οὖδεὶς ἀνθρωπος ὑπάρχει ἀφ' ἔαυτοῦ, δὲν καταλήγει εἰς ὑπερβολὰς ἐκμηδενιζούσας τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος, ἀλλ' ἐκτιμᾷ δρυθῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δρμηθέντος "Ἀραβίος φιλοσόφου Averroës, δὲ δποῖος ἡγνόησε πλήρως

1) Bl. Herder, Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit (Beitrag zu vielen Beiträgen des Jahrhundeets), καὶ: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.

2) Bl. J. Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, Phaidon-Verlag, Wien MCMXXXIV, σ. 25 κ. ἔ.

τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, διακηρύσσει, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὑπάρχει διὰ τὸν Θεὸν ὡς τὸ μοναδικὸν δημιούργημά του, συλλαμβάνει δὲ τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν συνοχὴν τῶν γενεῶν, τὸν ψυχικὸν τέλος τῆς ἔξελίξεως ὡς πρόβλημα καθαρῶς ἴστορικόν, ὅχι ὡς διαδικασίαν φυσικήν, ἀλλ' ὡς πρόβλημα παραδόσεως, πνευματικῆς συνοχῆς, ὡς πρόβλημα μάλιστα παιδείας. Ἡ τόσον προσφιλῆς εἰς τὸν Herder συμβολικὴ ἐκφρασις, καθ' ἥν ἡ ἴστορία ἀποτελεῖ τὴν «πορείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν», καθορίζει κατὰ τρόπον σαφῆ τὴν θέσιν του ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς προόδου. Ὁ Θεός, προευόμενος ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν σημειώνει βήματα συνιστῶντα προοδευτικὴν πορείαν. Ὁ Θεός δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ «προοδεύων». Ἡ ἔννοια τῆς προόδου, ὅπως τὴν συνέλαβε καὶ τὴν διεκρίνειν, εἰς βάρος ὅλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, κυρίως δὲ εἰς βάρος τῶν μέσων αἰώνων, διὸ αἰών, εἶναι ἔννη πρὸς τὸν Herder. Πᾶσα ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ εἶναι θεία, εἶναι ἀπόλυτος, ἔχει ἀξίαν ὡς πρὸς ἑαυτήν, δὲν εἶναι σχετική, δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὅτι μέλλει νὰ ἐπακολουθήσῃ, ἀλλ' ὑπάρχει κυρίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο, τὸ δποίον δι' αὐτῆς ἐκφράζεται. Ἐδῶ βλέπομεν, πῶς ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια, ὅπως συλληφθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας, ἡ προσπάθεια τοῦ Herder, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐδίδαξεν, ὅτι εἰς τὴν ἴστορίαν ἀποκαλύπτεται διὸ Θεός. Ἡ ἰδέα τῆς ἀποκαλύψεως, διὸ ἵστις ἔξηγενίσθη τὸ ἴστορικὸν γίγνεσθαι, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀντίληψιν, καθ' ἥν πᾶν ὅτι συμβαίνει εἰς τὴν ἴστορίαν, πρέπει νὰ ἐρευνᾶται πρωτίστως ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό. Ἡ πρόοδος, τὴν δποίαν καὶ διὸ Herder παραδέχεται, δὲν αἴρει τὴν αὐτοτέλειαν τῶν βημάτων, τὰ δποῖα ἐπιχειρεῖ ἡ ἀνθρωπότης. Πᾶσα βαθμὶς γίνεται βαθμὶς, διότι ἀκριβῶς ἔχει ἀξίαν αὐτοτελῆ, διότι ἀκριβῶς μεταβιβάζει τὴν ἀξίαν αὐτὴν εἰς τὰς ἐπομένας βαθμίδας. Τὸ ἀξιον παραδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν, γίνεται ἀφετηρία καὶ περιεχόμενον παιδείας, συσσωρευομένου τοιουτορόπως μεγαλειτέρου διαρκῶς πλούτου ἀξιῶν. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν νοεῖ διὸ Herder τὴν πρόοδον. Μονομερῆς βεβαίως ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔννοια αὐτή, ὡδήγησεν εἰς ἀκρατον ἴστορισμόν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ρωμαντικοῦ ἴστορισμοῦ τῆς ἴστορικῆς τοῦ δικαίου.

σχολῆς, ἢ ὑπερβολὴ δύμως αὐτὴ ἥτο ἀναγκαῖα διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ἀντι-ἴστορικὸν πνεῦμα τῆς «λογοκατίας». Ἀλλως τε: εἰς τὸ ἔργον τοῦ Herder ἢ ὑπερβολὴ ὑπάρχει κυρίως εἰς τὴν διατύπωσιν. Εἰς τὴν οὖσίαν τῆς διδασκαλίας του ἡ ἐλευθέρα προσωπικότης ἔχει όντες ισοδύναμον πρὸς τὴν παράδοσιν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτε ἡ παιδεία, δι' ᾧ ἐμφανίζεται ἡ παράδοσις ὡς μεταβίβασις πνευματικῶν ἀγαθῶν, προϋποθέτει τὴν προσωπικὴν ὁντότητα τοῦ παιδευομένου, προϋποθέτει τὴν δημιουργικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀφομοιοῦντος ἔκεινα, τὰ δύοια, χωρὶς τὴν προσωπικότητα τούτου, θὰ ἔμενον νεκρά, δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ παραληφθοῦν καὶ νὰ δδηγήσουν εἰς νέας μορφάς. Ὁ Herder βλέπει παντοῦ νέας μορφάς, βλέπει καὶ εἰς τὸ «χάος» ἀκόμη τοῦ Μεσαίωνος τὴν τάσιν πρὸς «νέαν», ὅπως λέγει, «ἀνωτέραν δημιουργίαν», βλέπει τὴν προσωπικότητα νὰ δρᾷ καὶ νὰ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν παράδοσιν. Ὁ ἄμεσος πνευματικὸς ὀδηγὸς τοῦ Goethe δὲν ἥτο δυνατὸν ἄλλως τε νὰ σκεφθῇ καὶ διαφορετικά.

Οσον ἀφορᾶ τὸν Goethe, δὲν θὰ ἔπρεπε καν νὰ θέσωμεν τὸ ἔρωτημα, ποῦ καὶ πῶς, εἰς ποῖα σημεῖα τῶν ἔργων του καὶ μὲ ποίας διατυπώσεις δρίζει τὴν θέσιν του ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἴστορίας. Ὁ Schiller εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλυθῇ, δριζομένης τῆς σημασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν πολλοῖς ἀντι-ἴστορικής μονομερείας τοῦ ἐπιχειρημέντος ὑπ' αὐτοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἴστορίας πρὸς τὴν ἵδεαν τῆς αἰσθητικῆς παιδείας. Ὁ Goethe δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ, ἐντοπιζομένης τῆς πνευματικῆς του ὁντότητος εἰς ὠρισμένας διατυπώσεις, ἵδεας καὶ μορφάς. Ὁ Goethe ὅμιλεῖ παντοῦ ὡς ἀνυδρωπος ἀναγαγὼν τὴν συνείδησίν του εἰς τὸ ὄψιστον σημεῖον τῆς ἴστορικῆς ἀναγνώρισεώς της. Εἰς τὸν «Φάουστ» συγκεκριμένως, τοῦ δποίου ὁ μῆνος οὔτε ἔξελέγη τυχαίως, οὔτε ἀνεπιτύχθη περαιτέρω κατ' αὐθαίρετον ἐμπνευσιν, ὑπάρχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὃν ἀπαρτίζεται ἡ περὶ τῆς ἴστορίας συνείδησις, ὅλα τὰ στοιχεῖα, διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν δποίων γῆγωνίσθη, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστινου καὶ ἐντεῦθεν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἐδῶ ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ μὲ τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἀντινομίας της, μὲ τοὺς πρὸς ἔαυτὴν διαλόγους καὶ ἀντιλόγους της, μὲ τὴν πορείαν της ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπεράνω τῆς γῆς καὶ ὑπὸ τὴν γῆν, προβάλλει, ἀνακαλοῦσα διὰ τῆς δημιουργικῆς μνήμης εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ σύμβολα

δλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, προβάλλει μὲν ἔντασιν ἴστορικήν, ἢ δποία οὔτε ἔχει προηγούμενον, οὔτε ὑπερεβλήθη μέχρι τοῦτο, οὔτε εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑπερβληθῇ εἰς τὸ μέλλον. Ὁ «Φάουστ» τοῦ Goethe εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν σύμβολον τῆς ἴστορικῆς πορείας τῆς ψυχῆς μεταξὺ αἰώνιότητος καὶ χρόνου.

Τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον τοῦ Goethe, ἀφιεροῦντες μάλιστα πολὺ περισσότερας ἕκαστον σελίδας, δλους ἔκείνους, τῶν δποίων τὰς περὶ ἴστορίας θεωρίας θὰ ἀναπτύξωμεν ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν, τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον του τὰ δνόματα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Schelling καὶ Hegel εἶναι ἐκ πρώτης ὅψεως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀνωτέρῳ λεχθέν, ὅτι διὰ τοῦ Goethe ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα. Ὅταν φθάνῃ κανεὶς εἰς τὴν κορυφήν, εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ περισσότερον, χωρὶς νὰ ὅδηγηθῇ καὶ πάλιν πρὸς τὰ κάτω; Βεβαίως ὅχι! Ἡμεῖς δμως δὲν πρόκειται κατ' οὐσίαν νὰ προχωρήσωμεν. Ἄλλως τε καὶ ἔκεινοι, τῶν δποίων τὰς θεωρίας θὰ περιγράψωμεν, δὲν ἐπροχώρησαν. Ἐσταμάτησαν εἰς τὴν κορυφήν. Ἐσταμάτησαν, ἀφ' οὗ κατώρθωσαν, ὅδηγούμενοι (συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως) ἀπὸ τὸ προηγούμενον τοῦ Goethe, νὰ ἀνέλθουν ἔως ἔκει. Τοὺς χρειαζόμεθα δμως δλους αὐτοὺς—ὅπως χρειαζόμεθα καὶ ἄλλους, οἱ δποῖοι θὰ ἔλθουν ἀκόμη—, διότι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν συστηματικὴν τοῦ δρίζοντος καταμέτρησιν, δὲν ἡρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ φέρουν μεθ' ἔαυτῶν, κατερχόμενοι ἀπὸ τοῦ δρούς, τὰς ἐντολάς, ἀλλ' ἐσχολίασαν, διετύπωσαν λεπτομερέστερον καὶ συστηματικώτερον τὰς ἐντολάς, ὑπῆρξαν οἱ ἔκτιμηται τοῦ πλούτου, εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ δποίου ἐφθασεν ὁ ἀνθρώπος, οἱ ἔκτιμηται πλούτου, ὁ δποῖος μάλιστα ἔχει ἀνάγκην καὶ πολλῶν ἄλλων ἀκόμη διὰ νὰ ἔκτιμηθῇ πλήρως, νὰ καταγραφῇ, νὰ ταξινομηθῇ. Διὰ τοῦ Goethe ἐπέτυχεν ὁ νεώτερος εὑρωπαϊκὸς ἀνθρωπος—ώς πρὸς δλα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ώς πρὸς τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἴστορικότητός του—τὴν ὑψηλοτέραν πνευματικὴν ἐκδήλωσίν του. Δι' αὐτῆς κατέστησαν δυνατὰ δσα ἐπηκολούθησαν ἢ καὶ δσα, παραλλήλως πρὸς τὸν Goethe, ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας, τὴν δποίαν αὐτὸς ἐδημιούργησεν, ἐπετεύχθησαν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ παρατηρηθοῦν καὶ αὐτὰ διὰ νὰ ἔκτιμηθῇ ἡ ὕθησις τοῦ Goethe. Ὁ Goethe συνεπλήρωσε τὸ περιεχόμενον τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεώς μας, χωρὶς

ὅμως νὰ ἐπεξεργασθῇ τοῦτο θεωρητικῶς. Ἐκεῖνο δέ, τὸ δποῖον ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἔρεύνης μας, θὰ εἶναι ὅχι πλέον τὸ πῶς κατηρτίσθη, ἀλλὰ τὸ πῶς διεμορφώθη θεωρητικῶς ἡ περὶ ἴστορίας συνείδησις τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Ἡ κατάρτισίς της, ἀρχαμένη διὰ τοῦ Αὐγούστινου, συνεπληρώθη διὰ τοῦ Goethe. Ἡ θεωρητική της ἐπεξεργασία, ἐπιχειρηθεῖσα ὑπό τινων καὶ πρὸ τοῦ Goethe, εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς συστηματικῆς ἀποδόσεώς της διὰ τοῦ Schelling, δ δποῖος ἔδεχθη ἄμεσον καὶ ἵσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Goethe, τέλος δὲ διὰ τοῦ Hegel.

Απὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν ἡ ἀνάπτυξίς μας—ἀνάπτυξις ἀναφερούμενη εἰς συγκεκριμένας πλέον θεωρίας—δὲν θὰ ἔχῃ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα, τὸν δποῖον εἶχε μέχρι τοῦδε. Δὲν θὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ νὰ περιγράψωμεν, νὰ ἀντιπαρατάξωμεν πρὸς ἀλλήλας ἢ νὰ συνδυάσωμεν ὅλας τὰς θεωρητικὰς προσπαθείας, αἱ δποῖαι ἐσημειώθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ὁ σκοπός μας δὲν εἶναι ἴστορικός, ἀλλ' εἶναι συστηματικός. Ωρισμέναι μόνον θεωρητικαὶ προσπάθειαι θὰ χρησιμεύσουν ώς ἀντικείμενον τῆς ἀναπτύξεώς μας, ἐκεῖναι συγκεκριμένως, αἱ δποῖαι, συνδυαζόμεναι πρὸς ἀλλήλις (παρὰ τὰς τυχὸν ἀντιθέσεις των), εἶναι δυνατὸν γὰρ συμπληρώσουν τὰς γενικὰς περὶ ἴστορίας σκέψεις καὶ ἀρχάς, αἱ δποῖαι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Τὸ ἴστορικὸν Intermezzo, τὸ δποῖον παρενεβάλομεν μεταξὺ τοῦ πρώτου κεφαλαίου καὶ τοῦ σημείου, εἰς τὸ δποῖον ἥδη εύρισκόμεθα, παρενεβλήθη ἀπλῶς διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ὁδοῦ, μέσω τῆς δποίας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην τοῦ ἔαυτοῦ μας, ἡ δποία μᾶς ἐπιτρέπει σήμερον νὰ συγκροτῶμεν θεωρίαν περὶ ἴστορίας.

2.—^cO Schelling ἀποτελεῖ σταθμόν. Αποτελεῖ σταθμόν, διότι πρῶτος αὐτὸς ἀνεσκόπησε συνειδητῶς τὴν γένεσιν τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεώς μας καὶ τὴν ἀνήγαγεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τρόπον, δ δποῖος ἐσήμανεν ὅχι ἀπλῶς τὴν λύσιν προβλήματος ἴστορικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην, μετὰ τὴν πλήρη κατάρτισιν τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεώς μας, προσπάθειαν θεωρητικῆς διαμορφώσεως τῆς συνειδήσεως ταύτης.

Φυσικὸν ἡτο νὰ στραφῇ ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαῖκοῦ Φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐστερημένης Ἰστορικοῦ πνεύματος κατευθύνσεως τούτου, κατευθύνσεως, ἢ ὅποία, ἐπικρατήσασα μετὰ ταῦτα—παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Joseph de Maistre—ἐπὶ τοῦ ὅλου γαλλικοῦ πνεύματος, ἀπέκλεισε καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Auguste Comte, ὁ ὅποιος εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, τὴν θέαν τῆς Ἰστορίας. Τὸ κύριον ὅπλον, τὸ ὅποιον ἔστρεψεν ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαῖκοῦ Φωτισμοῦ, εἶχε κατασκευασθῆ ἥδη ὑπὸ τοῦ Kant καὶ παρελήφθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τούτου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Kant συστηματικῶς (ἄλλὰ μόνον τυπικῶς) διαμορφωθεῖσα διάκρισις μεταξὺ διανοίας καὶ νοῦ (μυαλοῦ καὶ λόγου), διάκρισις, ἢ ὅποια ἐμφανίζει τὸν λόγον—κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Schelling γενομένην οὐσιαστικωτέραν τῆς διακρίσεως διατύπωσιν—ὑπερνικῶντα καὶ συνθέτοντα διαλεκτικῶς τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πραγμάτων κειμένας ἀντιθέσεις καὶ ἀντινομίας, εἰς τὰς ὅποιας σταματᾷ ἢ διάνοια, σταματᾷ τὸ «μυαλό» μὲ τὴν τυπικὴν καὶ κοινὴν λογικὴν του¹⁾—, ἢ διάκρισις αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴν πηγήν, ἀπὸ τῆς ὅποιας ἡρύσθη τὰ μέσα τῆς πολεμικῆς του ὁ Schelling. Ἡ σκέψις τοῦ δυτικοευρωπαῖκοῦ Φωτισμοῦ ἐβασίσθη, κατ' αὐτόν, μόνον ἐπὶ τῆς διανοίας, ἐπὶ τοῦ διεπομένου ὑπὸ τῆς κοινῆς λογικῆς «μυαλοῦ», τὸ ὅποιον ἐνόμισεν, ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τοῦ λόγου, νὰ ἀγνοήσῃ τοῦτον καὶ νὰ διεκδικήσῃ—μὲ τὸ θάρρος τῆς ἀγνοίας—τὴν ἀποστολὴν τοῦ λόγου.²⁾ «Ἡ ἀνύψωσις τοῦ κοινοῦ μυαλοῦ εἰς διαιτητὴν ἐπὶ πραγμάτων τοῦ λόγου προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην», λέγει ὁ Schelling.³⁾ «τὴν ὁχλοκρατίαν εἰς τὸ κράτος τῶν ἐπιστημῶν». Ο Vico, συγχέων τὴν διανοιαν καὶ τὴν κοινὴν λογικὴν πρὸς τὸν λόγον, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον, ὅπως εἴπομεν ἥδη, νὰ πολεμήσῃ τὴν λογοκρατίαν (ἢ ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ ὄνομάζεται μᾶλλον «λογικοκρατία»), κηρύσσων τὴν ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐν γένει. Ο Schelling ἀντιθέτως, ἀποκαλύψας τὴν σύγχυσιν, ἢ ὅποια ἐκράτει μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἐπολέμησεν ἀπλῶς ἐν τῷ προσώπῳ τῆς λογοκρατίας τὴν διάνοιαν, ἢ ὅποια ὑπεισ-

1) Bl. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 121 κ. ἔ., ίδιᾳ σ. 124 καὶ 127 κ. ἔ.

2) Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 105.

3) Schelling σ. 107.

δύει εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ λόγου καὶ βεβηλώνει τὸ ιερόν του.

‘Η ἀποκάλυψις τῆς διακρίσεως μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἡ σύλληψις τοῦ λόγου εἰς τὴν οὐσιαστικήν, διαλεκτικὴν καὶ συνθετικῶς καθολικὴν ὑπαρξέν του, ἵτοι ἀναγκαία διὰ νὰ συλληφθῇ θεωρητικῶς εἰς δλον τὸ βάθος του τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας. Καὶ ἡ φύσις βεβαίως, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ δλον τοῦ κόσμου, πρὸς τὸ δλον, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν ἴστορία καὶ φύσις, προϋπέθειε τὴν σύλληψιν τοῦ λόγου εἰς τὴν καθολικήν του μορφήν. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθοῦν, ὅπως ἐκαλλιεργήθησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τοὺς ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνας, χωρὶς νὰ γίνεται ἡ περὶ ᾧς ὁ λόγος ἀναγωγή. ‘Η ἴστορία ἀντιθέτως δὲν ἔτοι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ οὐσιαστικῶς καὶ νὰ καλλιεργηθῇ—πέραν τῆς ἀπλῆς ἴστοριογραφίας—θεωρητικῶς, χωρὶς νὰ εἶναι καθ' δλον τὸ βάθος της συνειδητὴ ἡ ἰδέα τοῦ λόγου, ἡ ἰδέα τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸν καὶ ὁ Καντ ὁ ἴδιος, ἀν καὶ εἶναι ἔκεινος, ὁ ὅποιος ἀνήγαγε τὴν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου εἰς θεμελιώδες φιλοσοφικὸν πρόβλημα, δὲν κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ συλλάβῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας. Καὶ δὲν κατώρθωσε τοῦτο, διότι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, δὲν ἐνεβάθυνε πλήρως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διακρίσεως μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου ἡ πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ αὐστηρὰ κριτική, τὴν ὅποιαν ἀσκεῖ ὁ Schelling εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν ἔργων του εἰς βάρος τοῦ Καντ, εἰς βάρος αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπὸ τοῦ Καντ γενομένης κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Τὴν πραγματείαν συγκεκριμένως τοῦ Καντ «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» χαρακτηρίζει ὁ Schelling ὡς προσπάθειαν ἀνακαλύψεως ἀπλῆς τινος «διανοητικῆς» νομοτελείας εἰς τὸ δλον τῆς ἴστορίας,¹⁾ αἰρομένου τοιουτούπως τοῦ πνευματικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ περιεχομένου τῆς ἴστορίας. Καὶ ἡ κρίσις τοῦ Schelling εἶναι ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο δρμοτάτη. Τὸ σχέδιον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας, τὸ ὅποιον περιλαμβάνει ἡ ἀνωτέρῳ μνημονευθεῖσα περίφημος πραγματεία τοῦ Καντ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ «ἀντι-ἴστορικόν» τι κατασκεύασμα ἀνάλογον πρὸς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἴστορίαν κατασκευά-

1) Bl. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 219.

σματα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, περιέχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἔδωκε τὸ δικαίωμα εἰς θετικιστήν, ὡς ὁ Alfred Espinas, νὰ τὸ προσυπογράψῃ,¹⁾ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν Kant ὡς μάρτυρα ὑπὲρ τῶν Comte καὶ Spencer²⁾ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, διότι ὁ Fichtē ἀνέτρεψεν, ἀντὶ νὰ συνεχίσῃ, τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Kant.³⁾ Οἱ ἄνθρωποι — τονίζει ὁ Kant ὁρτῶς — ἐκτελοῦν πράξεις, αἱ ὅποιαι, ὡς φαινόμενα ἴστορικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν παρὰ μόνον ὅπως ἐρμηνεύονται καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεώς των, ἥ πνευματική των ὕπαρξις δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν ἴστορίαν. Οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Kant, ἀπλὰ ὅργανα φυσικῆς νομοτελείας, ἥ ὅποια ὁργεῖ τὴν ἴστορίαν ἀπὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν εἰρήνην καὶ τέλος εἰς τὴν αἰωνίαν εἰρήνην. Ἐδῶ διμιλεῖ ὁ Kant κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, ὅπως ὠμίλησαν ἀργότερον ὁ Auguste Comte καὶ ὁ Herbert Spencer, οἱ ὅποιοι ἐπίσης, θεωροῦντες ἔξαντλούμενον τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιφανειακῆς, ὑπὸ φυσικὴν νομοτέλειαν τελούσης, ἔξελιξεώς της, ὡρισαν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ Kant, τὴν ἔξέλιξιν αὐτὴν ὡς μετάβασιν ἀπὸ τῶν πολεμικῶν εἰς τὰς βιομηχανικὰς καὶ εἰρηνικὰς κοινωνίας. Ὁ διαφωτισμὸς μὲ τὰ λογικά, δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀπλῆς διανοίας ὑπαγορευόμενα κατασκευάσματα καὶ σχήματα τῆς προόδου, μεταβ. βάσθη αὐτούσιος εἰς τὴν περὶ ἴστορίας συνείδησιν τοῦ Kant.

Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τοῦ Schelling, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τούλαχιστον τοῦτο, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθή. Δεδικαιολογημένη δὲ κατ’ ἀκολουθίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἥ παρατήρησις, ὅτι ὁ Schelling πρῶτος ἔχρησιμοποίησε τὴν ὑπὸ τοῦ Kant τυπικῶς τεθεῖσαν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου κατὰ τρόπον οὐσιαστικόν, κατὰ τρόπον, ὁ ὅποιος ἐπέτρεψε νὰ γίνουν τὰ πρῶτα ἐπιτυχῆ βήματα πρὸς θεωρητικὴν σύλληψιν τῆς περὶ ἴστορίας συνειδήσεως τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου, πρὸς σύλληψιν ἐν γένει τῆς ἰδέας τῆς ἴστορίας.

Ἡ μία καὶ ἔνιαία ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος ἔχει, κατὰ τὸν Schel-

1) Bk. Alfred Espinas, *Die tierischen Gesellschaften*, Deutsch herausgegeben von W. Schloesser, Braunschweig 1879, σ. 42 κ. ἔ.

2) Espinas, ἔνθ' ἀν., σ. 135.

3) Espinas, ἔνθ' ἀν., σ. 45.

ling, δύο φάσεις, ἔκαστη τῶν δποίων, ἀναγθομένη μὲν εἰς τὸ ἀπόλυτον, συγχωνεύεται μετὰ τῆς ἄλλης, συγχωνεύεται εἰς τὸ ἀπόλυτον "Ἐν, ἐκδηλουμένη ὅμως εἰς τὸ «μὴ ἀπόλυτον», εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ἐμφανίζεται διακεκοιμένη ἀπὸ τῆς ἄλλης."¹⁾ Αἱ δύο αὗται φάσεις είναι τῇ φύσις καὶ ἡ πνευματικὴ ἡ ἱστορικὴ ζωή. Εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει τὸ ἀπειρον διὰ τοῦ πεπερασμένου, εἰσέρχεται εἰς τὸ πεπερασμένον καὶ ἐκδηλοῦται ὡς πεπερασμένον. Εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἱστορικὸν κόσμον συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον: τὸ πεπερασμένον ὑπάρχει διὰ τοῦ ἀπείρου. Νόμος τῆς φύσεως είναι τὸ πέρας. Νόμος τῆς ἱστορίας τὸ ἀπειρον. Ἐδῶ βλέπομεν, πῶς ἡ θεωρία τοῦ Schelling περὶ ἱστορίας εὑρίσκεται εἰς ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡρμήνευσεν οὗτος τὴν ἱστορικὴν κατασκευὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὸν Schelling, ἡ ἱστορικὴ κατασκευὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ συνίσταται ἀκριβῶς, ὅπως γνωρίζομεν ἦδη, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας ὡς τόπου ἀποκαλύψεως τοῦ θείου, τοῦ ἀπολύτου. Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως αὗτῆς ὑπάρχει τὸ πέρας διὰ τοῦ ἀπείρου, ἐνανθρωπίζεται δὲ Θεὸς καὶ εἰσέρχεται τοιουτούρπως τὸ ἀπειρον εἰς τὸ πεπερασμένον ὅχι διὰ νὰ θεοποιηθῇ, ἀλλὰ διὰ νὰ θυσιασθῇ ἀντιθέτως τὸ πεπερασμένον, νὰ θυσιασθῇ ἡ σὰρξ εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἱδέας. Ἡ ἱστορία ἐκφράζει ἐπὶ τῆς ὅδοῦ τῶν Ἱδεῶν ὅτι ἐκφράζει καὶ ἡ φύσις ἐπὶ τῆς ὅδοῦ τῆς ἀπλῆς πραγματικότητος. Ἡ πραγματικότης ὅμως ἔχει ὅρια καὶ πέρατα. Αἱ Ἱδέαι δὲν ἔχουν. Μὲ ἀλλας λέξεις: τὰ εἰς τὴν ἱστορίαν ἐμφανιζόμενα ὡς ἀντικείμενικῶς πραγματικὰ ὑπάρχουν μόνον διὰ τῶν νοημάτων, ὥφερον διέπονται οἱ ἀνθρώποι, νοημάτων, τὰ ὅποῖα φέρουν τὴν ἱστορίαν εἰς ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα, πρὸς τὸ ἀπειρον, πρὸς τὸ ἐστερημένον ὅριων καὶ πέρατος, πρὸς τὸ ἀπόλυτον. Διὰ τῆς ἱστορίας ἀποκαλύπτεται τοῦτο, φθάνει μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του, ἐν ᾧ εἰς τὴν φύσιν δὲν ἀποκαλύπτεται. Ἡ ἀποκάλυψις προϋποθέτει καὶ τοὺς ὅφθαλμούς, χάριν τῶν δποίων γίνεται ἡ ἀποκάλυψις, προϋποθέτει τὴν ψυχήν, ἡ δποία θὰ συλλάβῃ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ θὰ γίνη ἀξία αὐτῆς. Δὲν

1) Βλ. καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔπομενα: Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 156 κ. ἐ., ὡς καὶ σ. 18, 153, 213 κ. ἐ. καὶ 223.

νπάρχει τίποτε τὸ ἴερώτερον ἀπὸ τὴν ἴστορίαν, ἡγεὶ δὲ Schelling,¹⁾ διότι αὐτὴ—μόνη αὐτὴ—ἀποτελεῖ τὸν μεγάλον καθρέπτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Ἡ φράσις αὐτὴ δὲν ἔγραφη ὑπὸ τοῦ Schelling ἀπλῶς ως φράσις ὥστε, ἀλλ' ἔχει σημασίαν ἴδιαιτέραν. Ἐν πρώτοις ἔχοντας μοιούμενη ὑπὸ τοῦ Schelling ἡ περὶ ἴερότητος τῆς ἴστορίας φράσις διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τίποτε δὲν ἀνέχεται ὀλιγότερον ἀπὸ τὴν ἴστορίαν τὴν ἐπαφὴν χειρῶν ἀκαθάρτων καὶ ἀναξιῶν. Οἱ κατόχους τοιούτων χειρῶν θεωρεῖ δὲ Schelling —στοεφόρμενος τοιουτορόπως ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος—ὅλους ἔκείνους, οἵ δποῖοι ὑποτάσσουν τὴν ἴστορίαν εἰς ὥρισμένον σχῆμα, ἔτοιμον, ἔνιαίνον καὶ ἐστερημένον οὐσιαστικῆς προβληματικήτος σχῆμα προόδου, ὅλους ἔκείνους τοὺς βεβήλους, οἵ δποῖοι, ἔκανον ποιημένοι καὶ αὐτάρκεις, ἐστερημένοι βλέμματος ἵκανοῦ νὰ συλλάβῃ τὴν μοναδικότητα καὶ ἀξίαν κάθε ἴστορικῆς στιγμῆς, παρατηροῦν τὴν ἴστορίαν ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ τὴν θεωρήσουν ως εὑρισκομένην «ἔπισθέν» των, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ εἴπουν: «τὶ καλὰ ποὺ τὰ κακάφεραμε ἔμεις· πόσο μπροστὰ βρισκόμαστε ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγουμένους». Σημασίαν ἔπισης ἴδιαιτέραν ἔχει δὲ ὑπὸ τοῦ Schelling γενόμενος χαρακτηρισμὸς τῆς ἴστορίας ως τοῦ καθρέπτου τοῦ παγκοσμίου, τὴν φύσιν καὶ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ περικλείοντος πνεύματος. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν, ἡ δποία εἶναι βωβὴ καὶ ἐστερημένη αὐτεπιγνώσεως, ἡ ἴστορία ἀποτελεῖ καθρέπτην, διὰ τοῦ δποίου βλέπει καὶ κρίνει τὸν ἑαυτόν του τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἀποκτᾶ συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς του, δοκιμάζεται καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστροφὴν—ἐπιστροφὴν ἐπικίνδυνον καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν κρίσιμον—ἀπὸ τοῦ βωβοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον. Οἱ Schelling βεβαίως συλλαμβάνει, ως γνωστόν, τὸ σύμπαν, δηλαδὴ καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν, ως ἴστορίαν, διότι βλέπει τὴν πρόνοιαν—τὴν παγκόσμιον πρόνοιαν—διέπουσαν τὰ πάντα. Πᾶν δὲ τι συμβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φύσιν ἔμφανίζεται κατ' ἀκολουθίαν ως πρᾶξις, ως πρᾶξις τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ως ἴστορία τῆς ζωῆς τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Εἰς τὴν φύσιν δύως δὲν ἔχει ἡ ἴστορία ἐπίγνωσιν τοῦ ἑαυτοῦ της. Εἰς τοὺς κόλπους ἀντα-

1) Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 218—219.

θέτως τῆς ἀνθρωπότητος, ἐδῶ, ὅπου ἡ ἴστορία προβάλλει μὲ συνείδησιν τοῦ ἔαυτοῦ της, προβάλλει ὡς ἴστορία, ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἔννοιᾳ, ἡ πρόνοια «προνοεῖ» διὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἐπιστρέφον ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἐκδηλοῦται καὶ ὑπάρχει διὰ τοῦ πνεύματος ἡμῶν τῶν ἴδιων. Διὸ σὺντὸ εἶναι ἡ ἴστορία τὸ ἱερώτερον τῶν πραγμάτων. Διὸ αὐτὸς ἀποτελεῖ αὕτη κυριολεκτικῶς τὸν καθηρέπτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνωτέρῳ ἐπιχειρηθεῖσαν ἔρμηνείαν τῆς περὶ ἴστορίας θεωρίας τοῦ Schelling νοεῖται ἐπίσης καὶ ἐξηγεῖται ὁ τρόπος, καθ' ὃν οὗτος, πέραν ὅλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἴστορίας διακριτικῶν, προέβη εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς ἴστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἰς περιόδους. Ἡ διαίρεσις, ἐπιχειρουμένη εἰς τὸ θεμελιώδες ἔργον του «System des transzendentalen Idealismus», ἐμφανίζει τὴν ἀνθρωπότητα διελθοῦσαν τρεῖς μεγάλας περιόδους, τὰς περιόδους τῆς φύσεως, τῆς μοίρας καὶ τῆς ἴστορίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ τρία στάδια τοῦ Comte, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικὸν καὶ τὸ θετικόν, στάδια, διὸ ὃν ἡ ἴστορία, κρινομένη ἐπὶ τῇ βάσει στενῆς τινος λογικῆς ἀρχῆς, ἐμφανίζεται προοδεύουσα ὡς πρὸς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις της καὶ δὴ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶσα ἐκδήλωσις νὰ ἔχῃ σχετικὴν ἀπλῶς ἀξίαν, ἀξίαν ὅχι ὡς πρὸς ἔαυτὴν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, εἰς τὸν δποῖον θεωρεῖται κατ' ἀνάγκην τείνουσα δλόκληρος ἡ ἴστορία, αἵ περιοδοι τοῦ Schelling ἐμφανίζονται προσδιωρισμέναι ὑπὸ ίσοτίμων πρὸς ἀλλήλας στάσεων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, στάσεων, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν δποίων ἐπεχείρησεν ὁ Schelling νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ νοήματα, τὰ δποῖα διεῖπον τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κόσμου. Διὰ τῶν περιόδων τοῦ Schelling, αἵ δποῖαι, ὑπὸ τὴν ἀτομικότητα (τὴν ἀπόλυτον καὶ ὡς πρὸς ἔαυτὴν ἀξίαν ἀτομικότητα) ἐκάστης ἐποχῆς, δὲν ἀποκλείονται καὶ τὴν ἀτομικότητα πάσης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς γενομένης εἰδικωτέρας ἐκδηλώσεως, προβάλλει ἡ ἴστορία ὡς δρᾶμα καὶ ὅχι ὡς ἀπλῆ, ἀντικειμενικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει λογικοῦ σχήματος βαθμολογητέα διαδικασία. Ἡ ἴστορία προβάλλει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Schelling ὡς δρᾶμα, τοῦ δποίου τὸ κρίσιμον σημεῖον, τὸ σημεῖον τῶν μεγάλων συγκρούσεων καὶ διαστάσεων, ὑπάρχει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον, τὴν